

† STJEPKO TEŽAK

ŠTOKAVSKO NARJEČJE I KNJIŽEVNI JEZIK

Sadržaj pod tim naslovom, iako usredotočen na suodnos književnog jezika i njegove štokavske osnovice, račva se u više smjerova jer se standardni jezik izgrađuje i na pokrajinskim štokavskima, ali i neštokavskim elementima, a nije zanemariv ni utjecaj nehrvatskih prinosa književnomu jeziku. Zahvaljujući političkim zbivanjima i elektroničkim glasilima, ubrzane su mijene mnogih izvornih jezičnih crta kako na razini dijalekata tako i u svima funkcionalnim stilovima jezičnoga standarda. Zato iz jezičnopovijesnih i standardoloških razloga valja poticati objavljivanje dijalektoloških opisa, a posebice rječnika, i to ne samo čakavskih i kajkavskih nego i vrlo razgranatih štokavskih govora.

Htio bih na početku objasniti naslov jer je mnogoznačan. O kojem je štokavskom narječju riječ kada se ono rasprostire kroz stoljeća i kroz prostore koje su ta stoljeća svakojako krojila? Glede prostora, riječ je o hrvatskoj štokavštini iz svih krajeva koji su više ili manje mogli dati prinos hrvatskomu književnom jeziku, a što se vremena tiče, ne želim mimoići ni hrvatsku štokavsku baštinu koja izmiče standardizaciji preusmjerenoj pri kraju 19. st.

Problem je i u terminu hrvatski književni jezik, koji se još nije sasvim istrgnuo iz narodnosno dvoimenoga zagrljaja unatoč teoretski i praktički prihvatljivoj podjeli štokavskoga sustava na četiri standardna jezika: hrvatski, srpski, bošnjački i crnogorski, jer ima protivljenja takvoj podjeli i u hrvatskoj i u europskoj slavistici. Ali ni po svom drugom atributu spomenuti naziv nije lišen nedoumica bar u nedovoljno obaviještenih ljudi koji pitaju: Je li književni jezik isto što i standardni jezik ili je to samo jezik književnosti? Budući da se književnost lako svodi pod pojam “priopćivanje knjigom” te se govori o lijepoj, zabavnoj, stručnoj, školskoj, crkvenoj, medicinskoj, pravnoj i stručnoj ili znanstvenoj knjizi, onda se i jezik svih knjiga može zvati književnim. A kako je to jezik i drugih medija – stripa, radija, filma, televizije, računala – očito pridjev *književni* nije sveobuhvatan pa onda ni sasvim točan. No ni pridjev *standardni* nije bez nedostataka jer isključuje ne samo jezik poezije i druge beletristike, nego i jezik svih mogućih oblika usmene ili pismene komunikacije

koji doduše imaju opću standardnu osnovicu, ali i mnogo više slobode nego što se očekuje u potpuno standardiziranom jeziku neutralnih priopćaja. Prema takvoj krajnje dosljednoj logici ni *književni jezik*, ako se pod tim razumijeva jezik književne umjetnosti, “nije funkcionalni stil standardnoga jezika”,¹ a to znači: nije *standardni jezik*.

No valja biti na oprezu. Svoditi standardni jezik na neutralno, službeno, racionalno, emocionalno suho priopćivanje značilo bi:

- iz standardnoga jezika isključiti i one poetske i beletrističke tekstove u kojima nema ni najmanjeg odmaka od standardne norme (a takvih pjesama, crtica, pripovijedaka i drugih proznih djela u hrvatskoj književnosti ima na pretek)
- proglasiti nestandardnojezičnima znanstvene, stručne i različite publicističke tekstove s jakim obilježjem autorske stilstike iako su im u osnovi standardni rječnik, gramatika i pravopis
- u krajnjoj crti dovesti u pitanje standardnu valjanost svih naših gramatika, rječnika i drugih normativnih priručnika koji su norme književnoga, tj. standardnoga jezika oprimjerali potvrdama iz beletrističke literature
- i dosljedno tomu odbaciti tvrdnje koje je naša stručna i znanstvena javnost gotovo beziznimno podržavala: “Nema naselja ili kraja kojega bi govor za hrvatski jezični standard bio mjerodavan i autoritativan. Hrvatski se standardni jezik u svojoj dijalekatskoj osnovici dakle ne podudara s govorom ičije majke. Jezični izraz hrvatske književnosti za nju je jedini mjerodavan.”²

Premda suvremena umjetnička književnost na štokavskim dijalektima nije ni razvijena ni bogata kao čakavska ili kajkavska, ne treba zanemariti ni moguću utjecaj novije štokavske dijalektne književnosti na jezični standard. Mislim pritom na dijalektne dijaloge u pripovjednoj književnosti, npr. Ive Andrića, Ivana Arallice, Mile i Pere Budaka, Miljenka Jergovića, Mirka Kovača, ali i na poeziju: ličku Bore Pavlovića, slavonsku Vanje Radauša, bačvansku Petka Vojnića Purčara, dubrovačku Luka Paljetka, konavosku Stijepa Mijovića Kočana.

Sve to upozorava da se složenost i raznovrsnost odnosa među dijalektima i jezičnim standardom može istraživati, analizirati, raspravljati, problematizirati s mnogih polazišta, s mnogih strana, u mnogim smjerovima, s mnogim nakanama.

Nazivima narječje i književni jezik služim se dakle prema tradicijskoj uporabi, obuhvaćajući sve hrvatske kajkavske, čakavske i štokavske govore te standardni jezik kako ga danas opisuju hrvatske normativne gramatike i prihvaćaju oni koji ga po tim normama ostvaruju. Pritom ne izuzimam ni bele-

¹ Josip Silić, *Jezična nam je kultura – katastrofalna*, Školske novine, 26. listopada 2004.

² Radoslav Katičić, *Hrvatski jezični standard*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2004., 26.

tristiku, bez obzira na sve slobode i osebnosti književnoumjetničkog izraza, jer osim rijetkih iznimaka, i poeziji i pripovjednoj prozi odmaka od jezičnoga sustava omogućuju upravo norme ishodbnoga sustava, a taj je za hrvatsku književnost ipak hrvatski književni ili, komu je draže, standardni jezik.

Iz sve te tematske i problemske složenosti za ovo izlaganje izdvajam dva motrišta. Prvo proizlazi iz spoznaje da se hrvatski književni jezik, iako utemeljen na novoštokavštini kao i bošnjacki, crnogorski i srpski, ipak od njih razlikuje, i to po svojim kajkavskim i čakavskim pritočnim elementima, koliko god oni bili tanki. Tomu pridružujem moguće prinose iz stare hrvatske štokavske književne baštine, ali i nove terminologije koja buja s novim pojmovima i stručnim granama. Drugo je motrište vezano uz pitanje: Jesu li potrebne i korisne brze jezične mijene koje prijete prebrzim međunaraštajnim jezičnim razdvajanjem, produbljanjem ponora između hrvatskoga jezika prošlih i budućih vremena?

Razmatrajući probleme videne s tih stajališta, upozorio bih samo na neke od onih koji pozitivno ili negativno utječu na razvoj hrvatskoga književnoga jezika.

Nema spora da će štokavština i dalje ostati osnovicom toga jezika i da će se obogaćivati iz svih mogućih izvora, iz narodnih govora i suvremene štokavske književnosti u najširem smislu te riječi uključujući i svu znanstvenu i stručnu publicistiku. Tema ovoga skupa navodi me i na misao kako u vrtlogu brzih novodobnih mijena nisu imuni na brze promjene ni narodni štokavski govori. Nameće se, primjerice, pitanje: Koliko utječu i na dijalektnu štokavštinu anglizmi i internacionalizmi izazvani sve snažnijim prodorom elektroničnih medija u najzabitnije hrvatske kutke? Postoje li jezični utjecaji u ovakvu tijeku: iz inojezične govorne sfere preko govora ne pretankoga sloja štokavaca povratnika iz iseljeništva, s privremenoga rada u inozemstvu, zatim sve češćih dodira običnoga svijeta s inojezičnim govornicima, poglavito turistima – u razgovorni hrvatski jezik i napokon u jezični standard? Nije li i to predmet istraživanja naše dijalektološke današnjice i sutrašnjice?

S tim je u vezi i nestajanje dijela ne samo čakavskih i kajkavskih nego i štokavskih osobina, posebice onih leksičkih koje postoje, a nisu zabilježene u dosadašnjim rječnicima ili nisu zabilježene sa svima svojim značenjskim i frazeološkim inačicama, ili su pak neočekivane u određenom dijalektu. Valjalo bi pospješiti skupljanje leksičke građe, koja bi mogla nepovratno potonuti u potpuni mrak jer mladež i na selu prebrzo zaboravlja riječi, izraze i izričaje ne samo svojih baka i djedova nego i majki i očeva. Upozorio bih i na pojavu nad kojom možda ovaj ili onaj strogi znanstvenik sumnjičavo sliježe ramenima. Naime, objavljuju se dijalektni rječnici nedijalektologa. Spominjem nekoliko rječnika koje su objavili dijalektolozi amateri, neki bez stručne pomoći, a neki u suradnji s jezičnim stručnjacima:

- Zlata Bujan-Kovačević, *Fužinarski kaj*, Delnice 1999.
Marko Čuljat, *Ričnik ličke ikavice*, Gospić 2004.
Franjo Hrg, *Ivanečki govor i rječnik*, Ivanec 1996.
Martin Jakšić, *Divanimo po slavonski*, Zagreb 2003.
Tomislav Lipljin, *Rječnik varaždinskoga kajkavskog govora*, Varaždin 2002.
Slavko Malnar, *Pamejnek, Govor u čabarskom kraju*, Čabar 2002.
Dinko Matković, *Rječnik frazema i poslovice Vrboske na otoku Hvaru*, Jelsa 2004.
Marinko Perušić, *Rječnik čakavsko-kajkavskoga govora karlovačko-du-goreškog kraja*, Karlovac 1993.
Ivan Večenaj – Mijo Lončarić, *Rječnik Gole*, Zagreb 1997.

Ocjenjujući *Ričnik ličke ikavice* novinara Marka Čuljata, zaključio sam da je koristan ne samo jezikoslovcima i nastavnicima ličkih škola nego i vrijedan prinos hrvatskoj dijalektologiji, onomastici, povijesti jezika, a djelomice i drugim strukama, npr. etnologiji i botanici. Nizom tvorenica, nepoznatih ili rijetkih u drugim krajevima, uvjerio me je u potrebu spašavanja ovakvih dijalektnih riječi: *bàčít/í se – junačiti se kao bak*: “Što se tu bačiš prid ljudima, a kod kuće ti žena ne da pisnut”; *gùra* – dugačka grana; *hírac* – zašiljeni stup u plotu; *išporak* – neplanirano dijete, kržljavac; *jáva* – slaba juha od soje i malo ribljeg mesa: “Ujutro kava, u podne java, a naveče proja, čime da te branim, Nezavisna moja!” – *kvàkan* – 1. čovjek velikog nosa; 2. sprava za podizanje trupaca; *lãcan* – gladan; *lištrat/í* – odvažno i brzo raditi; *litavac* – *maslačak*; *lítórest* – godišnji prirast drveta; *ljóska* – ružna i debela žena; *nàpnikur* – momčić, pubertetlija; *rãsprđok* – velik raspor na suknji; *rãstoč* – živa rana, velika otvorena rana na tijelu od uboda ili prijeloma; *rasplanjat/í* – uništiti vlastitu imovinu lošim gospodarenjem i neradom; *tištika* – nemir, nespokoj; *zámud* – steznik za kilu.

Takvi rječnici, ne samo izborom riječi nego i frazema, poslovice i različitih izričaja, odražavaju i crte zavičajnoga mentaliteta. Bujnost deminutivno-hipokorističnih i augmenativno-pejorativnih inačica osobnih imena u Čuljatovu *Ričniku* odražava humoristične, rječotvorne i poetične sklonosti Ličana. Petar u Lici može biti: Pècija, Péco, Pècota, Péco, Péjo, Pèkan, Pèpina, Pèra, Pèran, Peránac, Pèrega, Pèrelja, Pèriša, Pèrjas, Péro, Péšo, Petrája, Pètar, Pètrić, Pètrija, Pètrina, Petrùsilo.

Za rječničku je i frazeološku zbirku *Divanimo po slavonski* Martina Jakšića, višega medicinskog tehničara, Stjepan Damjanović napisao da će “dobro doći povjesničarima hrvatskoga jezika, dijalektolozima, etnolozima i drugim znanstvenicima”. Glede današnjega stanja naših dijalekata dijalektolozima, i ne samo njima, indikativna i sugestivna može biti Damjanovićeva prosudba: “Riječi u ovoj knjizi zaustavljene su slike iz davnoga života istočnohrvatskih

krajeva. Tih slika nigdje drugdje nema...”³ Jakšićeva knjiga zaista podsjeća i znanstveno spremnije skupljače leksikografske građe da u svojim istraživanjima ne zanemare istoznačnice, sličnoznačnice, raznozvučne istopisnice, uspo-rednice, antroponime, sanktoreme, frazeme i druge izričaje poput ovih: *Digo me na kumst.* (Prevario me, nadmudrio me.) – *Divani ko priko batine.* (Govori lijeno, besmisleno.) – *Izgleđe ko da j udarit šljivinom granom.* (Izgleda kao da je pijan.) – *Kriva je livča.* (Nitko nije kriv.) – *Nasrnio ko brus na sikeru.* (Naletio na opasnost, krivo se namjerio.) – *Nit sam oro nit sam kopo.* (Nisam ni kriv ni dužan.) – *Prdnio u fenjer.* (Nije uspio.) – *Voli ga ko luk oči.* (Mrzi ga, ne podnosi.) – *Vridan ko dolnji žrvanj.* (Lijenčina je.)

Uključujući štokavske dijalektne riječi u književni jezik, ne činimo to bez ograde. Treba prihvaćati izvorne dijalektne prinose ako obogaćuju jezični standard, ali ne i nepotrebne posuđenice koje se zbog istoga narječnoga sustava lako prenose iz srpskih govora u hrvatsku štokavštinu, a odatle i u razgovorni hrvatski jezik, pa i u čakavštinu i štokavštinu.

Put takvih prihvaćenica često završava istjerivanjem iz jezičnoga standarda izvornih hrvatskih riječi koje se zato danas sve više doimaju kao kajkavske ili čakavske iako su nekoć bile i štokavske pa i srpske. Tako se vatra – nametnula *ognju*, *gumb* i *dugme* – *pućetu*, *čamac* – *čunu*, *čvor* – *uzlu*, *doručak* – *zajutraku*, *sat* – *uri*, *alat* – *oruđu*, glagol *gurnuti* izgurava *rinuti*, a *stube* se hrvu sa *stepenicama*, *objed* s *ručkom*, *zastor* sa *zavjesom*, *zrcalo* s *ogledalom*, *ukop*, *pokop* i *pagreb* sa *sahranom*.

A nije samo pitanje kako sad spašavati izvornu hrvatsku riječ ugroženu posuđenom. Problem je složeniji. Treba vidjeti jesu li zaista istoznačnice, jesu li nam obje korisne, mogu li se značenjski i stilski razgraničiti.

Uzimam za prvi primjer *krevet*, koji je dobrano potisnuo *postelju*, do naših dana očuvanu i u dijelu štokavskih govora, ali je postelja iz poslovnih, trgovačkih, ugostiteljskih i drugih stilski neutralnih tekstova gotovo nestala. Teško je ne složiti se s Katičićevom prosudbom: “Nema dvojbe da je u standardnoj porabi kako smo je naslijedili krevet neutralan, a *postelja* stilski obilježena. Ona zrači nekom domaćom prisnosti, pa će mnogi lako govoriti o svojoj *postelji*, ali će im kad se tehnički opisuju hoteli ili bolnice, biti prihvatljiv samo broj *krevetâ*, a ne broj *posteljâ* u njima. Ipak, kad se u istarskim prospektima nedavno pojavio podatak o *broju posteljâ* u pojedinim hotelima, pa se čak tamo moglo čitati o *jednoposteljnim*, *dvoposteljnim* i *troposteljnim sobama*, bio sam iznenađen kako je to dobro sjelo i kako se u meni nije javio nikakav otpor. Teže bi vjerojatno bilo da se radilo o bolničkim krevetima...” Slično sam i sâm doživio istarske napise o *jednoposteljnim* i *višeposteljnim* hotelskim sobama,

³ Stjepan Damjanović, *Slike iz davnoga života*, u knjizi M. Jakšića, *Divanimo po slavonski*.

ali i ovogodišnju Jergovićevu bolesničku postelju: “I dok sam ležao u postelji, u bunilu dječje bolesti čitao sam u Vjesniku serijal tekstova...”⁴ Takav doživljaj intimnosti zacijelo je povezan sa zavičajnim uspomenama, ali održavali su ga i naši književnici od Šenoe, Kumičića, Gjalskoga do već spomenutoga Jergovića (*Dvori od oraha*), Miljenka Smoje (*Kronika o malom mistu*), Ante Tomića (*Ništa nas ne smije iznenaditi*), Mirka Kovača (*Vrata od utrobe*) i drugih suvremenih pisaca u kojih je *postelja* učestalija ili ravnopravna s *krevetom*. Čine se otpornijima izvedenice *posteljina* i *posteljica* (u anatomskom nazivlju). Objema zasad rječnici daju punu podršku, no nije sigurno da krevetnina ne će malo pomalo svoju suparnicu porinuti u kraj, a tako i *posteljicu* učena *placenta*. U čem je problem? U činjenici da su i Srbi zapustivši svoju staru riječ dali prednost balkanskom turcizmu, kao i većina naših štokavaca, a neštokavci su tuđicu prihvatili kao otmjeniju, gospodsku riječ. Nitko ih nije poučavao da je krevet balkanski turcizam, a postelja stara slavenska i hrvatska riječ (u raznim morfonološkim inačicama štokavska, čakavska i kajkavska) niti im je savjetovano da valja dati prednost svojoj umjesto tuđoj riječi. Bi li takvi savjeti pomogli u hrvanju hrvatske riječi s turskom, teško je povjerovati kada se vide suvremeni učinci borbe protiv nepotrebnih anglizama. Ipak mislim da je u redu što ih noviji hrvatski rječničari (npr. V. Anić 1991., Šonje 2000., Dautović 1. i 2. sv. 2002.) još uvijek navode kao ravnopravne sinonime. Mislim da ih podupire i suvremeno novinstvo, bar u nekim novinama, ovakvim tekstovima:

Večernji list, 25. siječnja 1999., *Od 4000 puno samo 700 postelja*.

Večernji list, 24. travnja 2004., Sandra Mikulčić, *Postelja od ledenog bloka i krzna* (naslov) – *Moja se postelja, dakle, sastojala od ledenoga bloka, izvađenog iz obližnjeg jezera... – na blok leda koji glumi postelju ljubazni su nam domaćini rasprostrli sobovo krzno i plahtu. – spavala sam i to gotovo jednako kao u svojoj postelji...*

Iako su jezični savjetodavci preporučivali da se glagolu *mrdati* valja suprotstaviti neutralnijim *micati* jer je onaj prvi mnogima hrvatskim slušateljima vulgaran te ih ili nasmijava ili zaprepašćuje, ipak imamo javnih govornika koji za to ne mare pa *mrdaju* jezikom bez mjere. Neki se pak, primjerice, zasjevši u prve redove kakvih uglednih skupova, žale na susjede što se ne pomjeraju lijevo ili desno da njima u sredini ne bi bilo tijesno, a sami se ne bi pomjerali, to jest pomaknuli, ni za živu glavu – recimo – u drugi red. I tako ostaje u sjeni par *pomicati*, *pomaknuti*. Upitna je potreba i frazema *pomjeriti* pameću, kad se može i skrenuti pameću, ako su komu baš prejaki glagoli *poludjeti* i *šenuti*.

⁴ Miljenko Jergović, *Zašto neću nominaciju za nagradu Jutarnjeg*, Globus, br. 734, 31. prosinca 2004.

Iako rječnici, gramatike i školski udžbenici jasno određuju značenjske razlike među mjesnim priložima: *gdje* = na kojem mjestu, *kamo* = u koje mjesto, *kud/a* = kojim putem, a dosljedno tomu i među njihovim korelativima: *ovdje*, *ovamo*, *ovud/a*, *tu*, *tamo*, *tud/a*, *ondje*, *onamo*, *onud/a*, *negdje*, *nekamo*, *nekud/a*, *nigdje*, *nikamo*, *nikud/a*, *igdje*, *ikamo*, *ikud/a*, *svagdje*, *svakamo*, *svakud/a*, *gdjegdje*, *gdjekamo*, *gdjekud/a*, *kojegdje*, *kojekamo*, *kojekud/a*, *drugdje*, *drugamo*, *drugud/a*, mnogi školovani štokavci sve svode uglavnom na *gdje*, *ovdje*, *ondje* i ostale korelativne priloge koji odgovaraju lokativnomu priložnom skupu, ali ne i akuzativnomu i instrumentalnomu. Takvim svojim dijalektnim navikama postaju uzorom i onima čiji zavičajni idiomi još nisu izgubili spomenute značenjske razlike među navedenim mjesnim priložima.

Agresivno se nametnuo i prilog *ranije* potiskujući *prije* ne samo u priložnoj nego i u prijedložnoj službi pa smo nedavno u novinama mogli pročitati i *ranije ove godine* mjesto “*prije ove godine*”. U toj navali sudjeluju prilog *odranije* i pridjev *raniji* sve više stjerujući u kut *otprije* i *prijašnji*.

No “dijalektno poštokavljanje” hrvatskoga standardnoga jezika koje polako klizi s jugoistoka na jugozapad nije samo leksička i semantička pojava. Proviđa se i na gramatičkoj razini, i to ne samo na fonološkoj (recimo, tipa *đe*, *neđe*, *ovđe*). Od glasovnih pojava ipak bih spomenuo redukciju samoglasnika i u nenaglašenom središnjem slogu mnogosložnih riječi, poput *cur’ca*, *kralj’ca*, *domov’na*, *cipelet’na*. Ta je glasovna osobina tipična za velik dio novoštokavskih dijalekata i zasad ne prijeti jačim udarom na jezični standard jer se intelektualci lako odviknu od takve zavičajne navike, a tek oni s diplomama stečenima po načelu “hrvatski bez muke”, često obmanuti uvjerenjem da im je standardni jezik ucijepljen već u dječjoj dobi, na javnoj televiziji bez krzmanja izgovaraju glasno i jasno *katolčka crkva*, *poltko*. No kad je riječ o katolikinjama, podršku nedoučenima daju i učeni lingvisti zavedeni tvorbenim sustavom u kojem su moguća kraćenja: *Hercegovina* – *Hercegovka*, *Hercegovac*, *hercegovski*, *Slavonija* – *Slavonka*, *Slavonac*, *slavonski*, *akademija*, *akademac*, *akademka*, *akademski* itd. te propisuju izgovor *katolkinja* umjesto *katolikinja*, premda i stariji i noviji hrvatski pisci potvrđuju suprotno:

E. Kumičić, *Gojna velikašica Sofija, već prosjede kose, bila je gorljiva katolikinja*.⁵

A. Kadić, *Ivo koji je nekoć plivao u jugoslavenskim vodama, oženio se praktičnom katolikinjom, pa se polako i on mijenja*.⁶

P. Pavličić, *Bila je katolikinja – ne odviše dosljedna, ali ipak...*⁷

⁵ Evgenij Kumičić, *Urota zrinsko-frankopanska*, Treće izdanje, Naklada St. Kugli, Zagreb, s. a. 170.

⁶ Ante Kadić, *Moji izgoni iz Jugoslavije i povratak u Hrvatsku*, Književni krug, Split 1992, 220.

⁷ Pavao Pavličić, *Rupa na nebu*, Znanje, Zagreb 2002., 71.

Sastavljači *Rječnika hrvatskoga jezika* Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža i Školske knjige, 2000., suprotstavljaju se tomu, ali ne baš dosljedno. Uz *katolik*, *katolici* propisuju *katolkinja*, a uz *evangelik*, *evangelici* – *evangelikinja*. Ako *evangelikinja*, zašto ne i *katolikinja*? Ili ako *katolkinja*, zašto ne i *evangelikinja*? Zacijelo zato što se u krajevima gdje žive izmiješani katolici, pravoslavci i muslimani imenica s vjerskim obilježjem žene čuje češće nego tamo gdje je pučanstvo uglavnom pretežito katoličko. Evangelikinje su u takvim, vjerski miješanim krajevima rijetke, a koliko ih ima, obično ih imenuju: luteranka, protestantica, adventistica ili kako drugačije. Možda zato ni sastavljači toga rječnika ne izjednačuju *evangelikinju* s *katolkinjom*. A nisu unijeli ni *akademkinju* ni *akademikinju* vjerojatno stoga što ih nisu našli u rječničkoj građi, u obilju potvrda za izvedenice *akademac*, *akademka*, *akademičar*, *akademičarka*, *akademičarski*, *akademički*, *akademački*, *akademski*, *akademijski*.

Tvorbu riječi izvedenih od imenice *katolik* ne treba poistovjećivati s tvorenica od imenica na *-ija* ili *-ina*. Riječi potekle od grčkoga *katholikos* preko latinskog *catholicus* u hrvatskom imaju rječotvornu osnovicu *katolik-* (s odgovarajućim glasovnim promjenama na granici morfema): *katolikinja*, *katolici*, *katolicizam*, *katolištvo*, *katoličanstvo*, *katolički*, *katoličanski*, *katolički*, *po-/ras-/ katolitičiti*, *katolicizirati*. Jedini primjer koji probija te okvire donosi *Hrvatski enciklopedijski rječnik* (HEL 2002.). Riječ je o *katolizaciji*, koju zacijelo u novodobni hrvatski jezik guraju ljubitelji anglizama, i to bez potrebe jer imamo bolje hrvatske riječi *katoličenje*, *pokatoličenje* i *pokatoličavanje*. Moram istaknuti da su *katolikinji* skloniji netom spomenuti HEL 2002., *Rječnik hrvatskosrpskoga jezika* dviju Matica (A do K 1967.) i *Hrvatski jezični savjetnik* 1999. Oni bilježe oba lika – *katolikinja* i *katolkinja*, ali daju prednost *katolikinji*. Zagrebačko-novosadski rječnik iz 1967. tu prednost i osnažuje jer kao potvrdu nudi samo jedan primjer: *Oženio se... bigotnom katolikinjom*. Mogao se za tim rječnicima povesti i ovaj iz 2000. – makar i ne dajući *katolikinji* povlasticu koju ona ima u navedenim rječnicima. Nije valjda prihvaćanje *katolikinje* ometeno činjenicom da citirana potvrda potječe iz djela Aleksandra Belića, a i objavljena je u rječniku koji u zagrebačkom izdanju nije otišao dalje od *k*, nego je svoj tiskani lik završio s natuknicom *kvržnjaci*.

A remećenje pravila o uporabi umetka *-ev-* mjesto *-ov-* u dugoj množini dugujemo utjecaju srpskoga književnog jezika jer je počelo u srpskim gramatikama. Mihailo Stevanović u svojoj *Gramatici* ovako ublažuje osnovno pravilo: “Kod drugih imenica u kojih se osnova završava istim ovim suglasnicima: *nîz – nîžovi*, *vôz – vòžovi*, *bês – bêsovi* umetak je, prirodno, *-ov-* i suglasnik na kraju osnove ostaje neizmenjen. A naporedo sa ovima, ponekad i češće od njih, upotrebljavaju se u književnom jeziku oblici množine s umetkom *-ev-*, ali s neizmenjenim prethodnim suglasnikom: *mrâzevi* pored *mrâžovi*, *mlâzevi* pored *mlâžovi*, *vîcevi*, *kûrsevi*, *nòsevi* pored *nòsovi*, *mîrsevi* pored *mîrsovi*, *pòjasevi* pored

põjasovi.”⁸ Hrvatski se gramatičari nisu priklonili toj dvostrukosti, jer otvara put nezaustavljivom gomilanju iznimaka, a tako ni leksikografi, osim što neki taj umetak daju i posuđenici *kurs – kursevi*.⁹ Međutim, našu razgovornu praksu (javnu i privatnu) posljednjih su godina zapljusnuli ne mlazovi, nego valovi *aseva, buseva, phuseva, noseva, pojaseva, mlazeva i mrazeva*, a da kolokvijalizme tipa *štosevi* i ne nabrajam. U novinama čitamo da “ZET prodaje buseve”¹⁰, a političari raspravljaju o aranžmanima koje “Konvencija o pravu mora izričito predviđa za neke pojaseve na moru”¹¹. Voditelju inače vrsne radijske emisije o folklornoj priredbi *Bajsi iz Draguča* ta su glazbala *bajsevi*. Naš je zračni prijevoznik na kraju prošloga tisućljeća pri polijetanju i slijetanju svojih letjelica zamijenio JAT-ovo upozorenje *Vežite pojaseve* hrvatski pravilnijim *Vežite pojase*, ali, čini se, ne zadugo ili bar ne dosljedno, jer se opet u hrvatskom zrakoplovu može čuti beogradska inačica, što potvrđuje i voditelj emisije *Tko želi biti milijunaš* Hrvatske televizije iskoristivši taj letački poticaj u prenesenom izričaju *Vežite pojaseve, polijećemo*, tj. nastavljamo s pitanjima. Pitam se samo kada će iz “noseva, buseva, mlazeva i mrazeva” umetak -ev- prijeći i u druge riječi sa završnim *s* i *z* te potisnuti basove, busove (biljke, ne vozila), glasove, klasove, risove, trsove, gmazove, jazove, nizove, rezove, vezove te gdje će stati i kada će prisiliti gramatičare da im zbog prevlasti u razgovornom jeziku utru put i u hrvatski književni jezik.

Da je takav razvoj moguć, pokazuje nastavak -i u množini imenica *e*-sklonidbe s višesuglasničkim završetkom, koji se iz razmjerno maloga broja iznimnih i pravilom točno određenih dubleta priznatih u školskoj gramatici (*rádnji – rádnjā, smétnjī – smétnjā, bòrbī – bórbā, mòlbī – mòlbā, mājki – mājkā, vójskī – vójskā, čřkvī – čřkvā*)¹² nezaustavljivo širi pa je u gramatici nemoguće postaviti jednostavno, čvrsto i lako pamtljivo pravilo o uporabi toga nastavka u G mn. imenica *e*-sklonidbe.¹³

Čini se da se slična sudbina sprema i nominativnom, odnosno akuzativnom liku neodređene zamjenice *sve*. Zahvaljujući svojim zavičajnim navikama mnogi hrvatski intelektualci, čak i pokojni lingvist, u javnoj komunikaciji mjesto *sve* govore *svo*, iako im to pravo ne daje ni jedna hrvatska gramatika. Pri tom im ne smeta ne baš rijetka zamka dvoznačnosti. Katkad treba zastati i dobro promotriti surječje da bi se shvatilo je li riječ o svemu ili svojemu

⁸ M. Stevanović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika*, Znanje, Beograd 1951, 134.

⁹ V. Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb 1991.

¹⁰ Večernji list, 25. kolovoza 2004., u naslovu i u tekstu članka.

¹¹ Večernji list, 10. studenoga 2004., 14.

¹² I. Brabec, M. Hraste, S. Živković, *Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb 1952., 57.

¹³ S. Babić i drugi, *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, Nacrti za gramatiku, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Globus, Zagreb 1991., 586–590.

sjemenu kad naleti rečenica poput ove: *Kontroliranje svog sjemena teško bi bilo organizirati*.¹⁴

Učestala je i nestandardna uporaba gramatičkoga roda u izrekama: *To su vrazja posla. To nisu čista posla*. Iz razgovorne frazeologije i stilski obilježenih tekstova to prelazi i u javnu komunikaciju, u stilski neutralno priopćivanje i obuhvaća sve vrste poslova te moramo slušati i čitati ne samo majmunska posla i bablja nego i ženska posla, muška posla, srpska posla, hrvatska posla, tuđa posla, svoja posla i tako redom: druga, nečista, nedopuštena, sumnjiva, jalova, važnija i tko zna kakva sve posla. Novinarki u televizijskoj emisiji “Udruge imaju druga posla”, a prevoditeljica repliku filmskoga junaka pohrvaćuje ovako: “Imamo važnija posla.”¹⁵ Možemo očekivati dalji i dublji prodor te množine srednjega roda: u trgovačke, poslovne, poduzetničke, službene i sve moguće neprijeporne, nesumnjive, poželjne i poštene poslove pa u nekoj nedoglednoj perspektivi i porinuće normalnih množinskih oblika *poslovi* i *posli* u povijest. Guberini, Krstiću i Brodnjaku *posla* su srbizam, a i jest tako ako otkrijemo da se taj frazem u hrvatskih pisaca od Pavlinovića i Šenoe do naših dana pojavljivao u muškom rodu. U skladu s tom hrvatskom tradicijom novinarka u *Večernjem listu* piše – *agramerski posli*, a Živku Bertiću nije zasmatala ni duga množina: *Još dan prije osjetio je Marko, da u kući nisu čisti poslovi*.¹⁶ Čak je i “folklorni i leksikološki pripovedač Vukove Škole”, kako je Stjepana Mitrova Ljubišu obilježio Skerlić,¹⁷ radije iskoristio kratku množinu: *To nijesu naši posli*. Leksičkim umnožavanjem jednoga člana frazem se poništava, a norma remeti.

Slična je poremećenost prouzročena urbanizacijom *popasnih doba*. Singulariziran i sveden na nesklonjiv oblik, osamljen u književnojezičnoj sklonidbi, uspješno je iz standardne uporabe izbacio opću hrvatsku, Preradovićevu, Šenoinu, Kumičićevu, Jagićevu, Kovačićevu, Velikanovićevu, Kosorovu *dobu*, imenicu, za kojom je uzalud žalio i jezični savjetodavac Nikola Andrić: “Odlučili smo se dakle za mrtvu, zakržljalu i nepomičnu riječ odbacivši zdravu, jedru i živu, koja ima sve oblike”. Pozivajući se na stariju i u svom vremenom živu slavonsku i dalmatinsku praksu, smatra da ne bismo “ni mi smjeli zamjeriti onim piscima” kojima je doba ženskoga roda. Andrićev savjet ostao je “glas vapijućega u pustinji”. Indeklinabilna riječ srednjega roda dobila je deklinaciju u oba broja, a za sobom je povukla još dvije: *pradoba* i *nedoba*. Kao olakotnu okolnost Andrić je vidio u tome što su “nesamo srpski, nego i hrvatski

¹⁴ Večernji list, 21. srpnja 2004. u razgovoru R. Ivaniš s ministrom Petrom Čobankovićem.

¹⁵ Nova TV, *Nesanica*, 25. listopada 2004.

¹⁶ Primjeri koji nisu posebno označeni preuzeti su iz Akademijina (1880–1976) i nedovršenoga Benešićeva rječnika (1980–1990).

¹⁷ J. Skerlić, *Istorija nove srpske književnosti*, Beograd 1921, 330.

štokavski pisci riječ radije upotrebljavali u srednjem rodu¹⁸. Iskoristit će ju i Jergović u svom romanu, ali kao razgovornu riječ ljudi kojima je ona spontana, koji ju ne prebacuju u jedninu: *I sad Bakunjin ni po danu ni po noći ne zna koja su doba!*¹⁹

S Balkana nadire i fonološka promjena *kv > k* s glagolima *kačiti*, *dokačiti*, *otkačiti*, *prikačiti*, *zakačiti* i drugima (maked. *kači* – popeti se, *dokači* – dohvatiti, *nakači* – pobosti, povješati, *otkači* – otkvačiti, *pokači* – podići, *prikači* – prikvačiti, *zakači* – zakvačiti). Svi potječu od praslavenske *kvake*, ukorijenjene u indoeuropskom **kwo-k-* i korijenu **keu-* (savijati), a kvaka (hrvatski: 1. ručka kojom se otvaraju završena vrata, 2. kriv predmet kojim se što dohvća) nije nestala ni iz bugarskoga, makedonskoga i srpskoga jezika. Hrvatski dio zajedničkoga zagrebačko-novosadskoga rječnika ima glagol *kvačiti*, imenice *kvačilo* i *kvačka*, doduše samo s hrvatskim potvrdama, a *kvaka* uz pet hrvatskih ima i po jednu srpsku i crnogorsku potvrdu. Bez hrvatskih potvrda sastavljači su unijeli natuknice *dokačiti* i *dokačivati*. Preneseno značenje *kvačice* tumači se *začkoljicom* i *zakačkom*.²⁰

Ali hrvatska javna glasila u novije vrijeme kao da više ne mogu biti bez kačenja, otkaćenosti, dokačivanja i zakačivanja. Mogu shvatiti izbor takva glagola u rečenici: “Samo bi malo jače pritegnuo remenje svoje hohnerice, zakačio se koljenima za neku prečku ili za kulisu od šperploče koju su u televizijskom studiju bili posebno za njega učvrstili i svirao jednako kao da stoji objema nogama na zemlji.”²¹ Glagol *zakačiti se* tu znači *ovjesiti se* i primjeren je akrobatskoj igri harmonikaša iz Podrinja na snimanju kasete za Diskoton u Sarajevu, iako nije pravilan u hrvatskom književnom jeziku, gdje zakvačiti znači: 1. kvačicom pričvrstiti (rublje), 2. kvakom obuhvatiti (granu), 3. kvakom spojiti (vagon), 4. kvakom ili čime sličnim dohvatiti, zahvatiti. Sličnu slobodu ipak ne bih priuštio autoru rečenice: “Vidio sam da sam zakačio našeg sumještanina.”²² Novinar je imao na raspolaganju dvije istovrijedne i hrvatski pravilne inačice: *zakvačio sam* i *zahvatio sam*. Naime, prebrzi je gliseraš svojim vozilom polomio rebra neopreznomu ronioncu.

Takve bih primjere mogao i dalje nizati, ali *sapientii sat*. U skladu sa svrhom dijalektološkoga skupa završit ću parafrazirajući svoj odgovor slušatelju Radija Sljemena na njegovo pitanje *Može li se reći da dijalekte valja timariti?* Prema hrvatskim rječnicima timare se, to jest njeguju, češljaju, čiste i goje konji.

¹⁸ Nikola Andrić, *Branič jezika hrvatskoga*, Drugo izdanje, 1911. Pretisak, Pergamena, Zagreb 1997., 58.

¹⁹ Miljenko Jergović, *Dvori od oraha*, Durieux, Zagreb 2003., 601.

²⁰ Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika, Knjiga druga, Matica hrvatska – Matica srpska, Zagreb – Novi Sad 1967.

²¹ Ante Tomić, *Ništa nas ne smije iznenaditi*, Fraktura, Zagreb 2003., 72.

²² Večernji list, 21. srpnja 2004.

Može se taj turcizam prenijeti i na ostalu stoku krupnoga i sitnoga zuba. Ali jezik svoj svagdašnji negujemo, češljajmo, čistimo i gajimo, no ne bilo kakvim “češagijama” i nekorisnom “dijalektnom krmom”, nego osmislenim istraživanjem dijalektne baštine s težnjom da očuvamo vidljive tragove prohujalih slika hrvatskih prostora i ne prekinemo jezične veze s prethodnim naraštajima nepropusnim zagatom.

Literatura:

- BABIĆ STJEPAN, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, JAZU-Globus, Zagreb 1985.
- BABIĆ, BROZOVIĆ, MOGUŠ, PAVEŠIĆ, ŠKARIĆ, TEŽAK, *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, HAZU – Globus, Zagreb 1991.
- BARIĆ, LONČARIĆ, MALIĆ, PAVEŠIĆ, PETI, ZEČEVIĆ, ZNIKA, *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb 1995.
- BENEŠIĆ, JULIJE, *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od Preporoda do Ivana Gorana Kovačića*, 1–12, JAZU 1985–1990.
- BJELANOVIĆ, ŽIVKO, *Antroponimija Bukovice*, Književni krug, Split 1988.
- BRODNJAK, VLADIMIR, *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*, Školske novine, Zagreb 1991.
- BROZOVIĆ, DALIBOR, *Standardni jezik*, Matica hrvatska, Zagreb 1969.
- ČULJAT, MARKO, *Ričnik ličke ikavice*, Likapress, Gospić 2004.
- FINKA, BOŽIDAR, ŠOJAT, ANTUN, *Hrvatski ekaovski govori jugozapadno od Vinkovaca*, JAZU, Centar za znanstveni rad, Vinkovci 1975.
- GOLIĆ, LATINKA, *Suvremeni donjomiholjački govor*, Poglavarstvo i Fond za kulturu općine Donji Miholjac 1993,
- GUBERINA PETAR – KRSTIĆ, KRUNO, *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb 1940.
- HAMM, JOSIP, Čakavština Džora Držića, *HDZb*, 5, JAZU, Zagreb 1981.
- HRG, FRANJO, *Ivanečki govor i rječnik*, Narodno sveučilište »Đuro Arnold«, Ivanec 1996.
- ISAKOVIĆ, ALIJA, *Rječnik karakteristične leksike u bosanskoj jeziku*, Svjetlost, Sarajevo 1992.
- IVŠIĆ, STJEPAN, Šaptinovačko narječje, *Rad JAZU*, 168, Zagreb 1907.
- JAKŠIĆ, MARTIN, *Divanimo po slavonski*, Pergamena, Zagreb 2003.
- JONKE, LJUDEVIT, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Znanje, Zagreb 1964.
- JURIŠIĆ, BLAŽ, *Rječnik govora otoka Vrgade*, JAZU, Zagreb 1973.
- KARAKAŠ, JURE, *Podlapac, Govor* (271–365 str.), Zagreb 2001.
- KATIČIĆ, RADOSLAV, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, JAZU – Globus, Zagreb 1986.
- KATIČIĆ, RADOSLAV, *Na ishodištu*, Matica hrvatska, Zagreb 1994.

- KATIČIĆ, RADOSLAV, *Hrvatski jezični standard*, HAZU, Zagreb 2004.
- KOVAČEC, AUGUST, *Izazovi globalizacije i hrvatski jezični standard*, HAZU, Zagreb 2004.
- LIPLJIN TOMISLAV, *Rječnik varaždinskoga kajkavskog govora*, Garestin, Varaždin 2002.
- LISAC, JOSIP, *Hrvatska dijalektologija 1. Golden marketing – Tehnička knjiga*, Zagreb 2003.
- MARETIĆ, TOMO, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Kugli i Deutsch, Zagreb 1899.
- MATKOVIĆ, DINKO, *Rječnik frazema i poslovice*, Ogranak MH, Jelsa 2004.
- OKUKA, MILOŠ, *Govor Rame*, Svjetlost, Sarajevo 1983.
- PERUŠIĆ, MARINKO, *Rječnik čakavsko-kajkavskih govora karlovačko-dugoreškog kraja*, Radio Karlovac 1993.
- PETROVIĆ, DRAGOLJUB, *Govor Banije i Korduna*, Matica srpska – Prosvjeta, Novi Sad – Zagreb 1978.
- PRANJKOVIĆ, IVO, *Jezič i beletristika*, Disput, Zagreb 2003.
- SAMARDŽIJA, MARKO, *Norme i normiranje hrvatskoga standardnog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb 1999.
- SEKEREŠ, STJEPAN, *Govor Hrvata u južnoj Baranji*, *HDZb*, 4, Zagreb 1977.
- SEKEREŠ, STJEPAN, *Govori s nezamijenjenim jatom u našičkom kraju*, *HDZb*, 6, Zagreb 1982.
- SEKEREŠ, STJEPAN, *Areali ikavskog, ekavskog i ijekavskoga govora u slavonskom dijalektu*, *HDZb* 8, 1989.
- SILIĆ, JOSIP, *Književnoumjetnički (beletristički) stil hrvatskoga standardnog jezika*, *Kolo*, 1, proljeće 1997.
- SILIĆ, JOSIP, *Novinarski stil hrvatskoga standardnog jezika*, *Kolo*, 3, jesen 1997.
- SILIĆ, JOSIP, *Razgovorni stil hrvatskoga standardnog jezika*, *Kolo*, 4, zima 1997.
- STEFANOVIĆ, MIHAILO, *Gramatika srpskohrvatskog jezika*, Znanje, Beograd 1951.
- ŠIMUNDIĆ, MATE, *Govor Imotske krajine i Bekije*, ANUBiH, Sarajevo 1971.
- ŠIMUNOVIĆ, PETAR, »A Turci nalegoše na jazyk hrvatski« – Toponomastička i jezična stratigrafija u Lici, *Lika i Ličani u hrvatskom jezikoslovlju*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2003.
- TEŽAK, STJEPKO, *Ozaljski govor*, *HDZb*, 5, Zagreb 1981.
- TEŽAK, STJEPKO, *Otkloni od književnojezične norme u pjesničkom djelu Tina Ujevića*, *Croatica*, 15–16, 1980–1981.
- TEŽAK, STJEPKO, *Riječ standardna i dijalektna u filmu*, *Umjetnost riječi*, XXIX, Zagreb, travanj – lipanj 1985.
- TEŽAK, STJEPKO, *Kajkavsko-čakavski utjecaji na štokavske govore Žumberka*, *HDZb*, 7, Zagreb 1985.

- TEŽAK, STJEPKO, Sibilizacija u suvremenomu hrvatskom književnom jeziku, *Filologija*, 14, Zagreb 1986.
- TEŽAK, STJEPKO, Dijalekt na radiju, televiziji i filmu, *Govor* III, 2, 1986.
- TEŽAK, STJEPKO, *Hrvatski naš svagda(š)nji*, Školske novine, Zagreb 1991.
- TEŽAK, STJEPKO, Krležina umjetnost riječi u funkciji jezičnonastavnog izvorišta, *Hrvatski u školi, Zbornik metodičkih radova*, Školska knjiga, Zagreb 1996.
- TEŽAK, STJEPKO, Dijalekti i književni jezik, *HDZb*, 10, Zagreb 1997.
- TEŽAK, STJEPKO, *Jezič romana Zlatni danci jagode Truhelke*, HAZU – Zavod za znanstveni rad, Osijek 1998.
- TEŽAK, STJEPKO, *Hrvatski naš (ne) zaboravljeni*, TIPEX, Zagreb 1999.
- TEŽAK, STJEPKO, *Hrvatski naš osebujni*, Školske novine, Zagreb 2000.
- TEŽAK, STJEPKO, *Jezični prijelomi i mijene u hrvatskoj umjetnosti riječi*, TIPEX, Zagreb 2002.
- TEŽAK, STJEPKO, *Hrvatski naš (ne) podobni*, Školske novine, Zagreb 2004.
- VEČENAJ, IVAN – LONČARIĆ MIJO, *Rječnik Gole*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 1997.
- VINCE, ZLATKO, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1990.
- ZEČEVIĆ, VESNA, *Hrvatski dijalekti u kontaktu*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2000.

Štokavian dialect and the literary language

Abstract

The subject is complex because it comprises the influence of neoštokavian speeches on the standard or literary language, as well as the role of oldštokavian and other local štokavian idioms in forming and regulating of the literary language. Not only detailed descriptions of the local štokavian speeches are useful but also regional dictionaries which could be used to enrich Croatian standard language, but also for the functional and stylistic use of dialectalisms, colloquialisms and phraseologisms. The above statement has been illustrated by various examples deriving from the contemporary language practice.

Ključne riječi: štokavsko narječje, hrvatski književni jezik, dijalektologija

Ključne riječi: Štokavian dialect, Croatian literary language, dialectology